

Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi

The Journal of Near East University Islamic Research Center

ISSN: 2148-922X | e-ISSN: 2687-4148

Haziran / June | 2023/9/1

FÜTÜVVETNAME VE AHİLİK TEŞKİLATINDA YAYGIN DİN EĞİTİMİ: RAZAVİ'NİN FÜTÜVVETNAMESİ ÖRNEĞİ

*Non-formal Religious Education in Futuvvetname and Ahilik Organization: The Example of
Razavi Futuvvetname*

CAVİT ERDEM

Dr., MEB, Sarıyer Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, İstanbul, Türkiye
PhD., MEB, Sarıyer Kız Anadolu İmam Hatip High School, İstanbul, Türkiye

caviterdem99@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8913-0201

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 05.04.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 06.06.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.06.2023

Atıf | Cite as

Erdem, Cavit. "Fütüvvetname ve Ahilik Teşkilatında Yaygın Din Eğitimi: Razavi'nin Fütüvvetnamesi
Örneği". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/1 (Haziran 2023), 64-80.

<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.1.05>

Erdem, Cavit. "Non-formal Religious Education in Futuvvetname and Ahilik Organization: The Example of
Razavi Futuvvetname". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 9/1 (June 2023), 64-80.

<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.1.05>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik
modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two
external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by
scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY- NC 4.0 lisansı altında
yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf Lisansının (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)
hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makaledir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is
an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License

(<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Fütüvvetname ve Ahilik Teşkilatında Yaygın Din Eğitimi: Razavi'nin Fütüvvetnamesi Örneği

Öz

Ahi, tarihte ideal bir insan tipi olarak anlamlandırılmıştır. İdeal insan tipine Araplar, "feta" derken, İranlılar "civanmert", Türkler de "akı" adını vermiştir. Türklerin İslamiyet'e girmeleriyle beraber "akı" kelimesinin "ahi" kelimesine dönüştüğü rivayet edilmektedir. Adını cömertlik, kardeşlik anlamına gelen "ahi" kelimesinden alan ahi teşkilatı, 13. yüzyılda kurumsallaşmış; Anadolu'da halkın büyük desteğini kazanmış, onların maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılayarak ideal insan yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu teşkilatlar yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşik düzeni içerisinde meslek eğitimiyle birlikte din ve ahlak eğitimini de organize etmişlerdir. Ahi teşkilatının ortaya çıkmasından hemen sonra ahi fütüvvetnamelerinin yazıldığı görülmüştür. Fütüvvetnameler, İslam coğrafyasında ortaya çıkan fütüvvet teşkilatının Türk örf ve gelenekleriyle yoğrulması sonucu oluşan ahi tekkelerinin iç yönetmeliği, ahilerin el kitabı olarak kullanılmıştır. Kelime anlamı itibariyle; gençlik, yiğitlik, kahramanlık, olgunluk, doğruluk, cömertlik gibi anlamlara gelen fütüvvet; Allah'ın emirlerine uyma, kötülüklerden kaçınma, ibadetleri güzel yapma, gizli ve açık olarak güzel ahlaka sarılma anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Nemrut'a başkaldıran Hz. İbrahim'den, putperestliği reddederek Allah'a iman ettiğini açıklayan Ashâb-ı Kehf'ten, Hz. Musa'nın yol arkadaşından, iffetini muhafaza eden Hz. Yusuf'tan "feta" olarak bahsedilmiştir. Kur'an'da kahramanlıkları ön plana çıkarılarak, iman, ibadet ve ahlak timsali olarak bahsedilen Hz. İbrahim, Hz. Musa ve arkadaşı, Hz. Yusuf ve Ashab-ı Kehf, "Fütüvvet" ehli için rol model olarak gösterilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "feta" kelimesinin geçtiği haramlardan uzak durma ve helallerle yetinme eksenindeki ayetler, fütüvvet anlayışının temelini oluşturmuştur. Çalışmada ahilik teşkilatlarında fütüvvetnamelerin yaygın din eğitimi açısından önemi üzerinde durulmuştur. Fütüvvetnamelerin muhtevasında peygamber kıssaları, sahabe hayatları, evliya menkıbeleri, alimlerin ve tarihi şahsiyetlerin hayat hikayeleri, İslam ahlakının temel ilkeleri, ahiliğin geleneksel uygulamaları yer almaktadır. Ahi teşkilatları; sosyal, siyasal, dini ve ahlaki alanlarda önemli hizmetler görmüştür. Ahi teşkilatlarında görülen yamak, çırak, kalfa, usta hiyerarşisi içerisinde verilen meslek ve din eğitimi gündüz iş yerlerinde akşam ahi tekke ve zaviyelerinde devam etmiştir. Ahilik teşkilatının mesleki ve din eğitimi konusunda etkili olduğu; uzunca bir döneme damgasını vurduğu bilinmektedir. Ahilik teşkilatı insana sadece dini ve ahlaki görevlerini öğretmekle onu ahirete hazırlamamış, ona dünyada iâşe ve ibatesini sağlayacak bir meslek öğretimini de üstlenmiştir. Dünya ve ahiret işleri arasında muhteşem bir denge kurarak dünya ve ahireti birbiriyle ilişkilendirmiştir. Ahinin eğitiminde sadece işinin ustası olması hedeflenmemiş, iyi bir insan olması da amaçlanmıştır. Yaygın din eğitimi açısından önemli bir kurum olarak tarihteki misyonunu tamamlayan ahi teşkilatı, günümüzde büyük bir öneme sahip mesleki ve din eğitimi için iyi örnekler barındırmaktadır. Araştırmanın konusu ahi tekkelerinde bir iç yönetmelik ve el kitabı olarak kullanılan fütüvvetnamelerin din eğitimi açısından önemi, araştırmasıdır. Asırlar boyu ahî tekkeleri, meslek ve din eğitimini birlikte yürütmüştür. Fütüvvetname ve ahi tekkelerinin günümüz eğitim sisteminde etkisinin olup olmadığı, bu kültürel mirasın nasıl yorumlanacağı araştırmanın problemini oluşturmaktadır. İncelememiz fütüvvetnamelerde bulunan din eğitimi bulgularını, eğitim ilke ve prensiplerini tespit ederek bu ilke ve prensiplerin günümüz eğitim sisteminde kullanabilme imkanını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Kültür ve medeniyet tarihimizde müellifi bilinen ve bilinmeyen çok sayıda fütüvvetname olması sebebiyle çalışmamız Razavi'nin fütüvvetnamesi bağlamında değerlendirilerek sınırlandırılmıştır. Araştırmamız nitel bir çalışma olup literatür taraması yapılarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Ahilerin tarihte meslek eğitimiyle birlikte başarıyla uyguladığı din ve ahlak eğitiminde, evrensel nitelikli birçok ilke bulunmaktadır. Bu anlayışın günümüz şartlarına uyarlanarak eğitim politikalarına yansıtılması eğitim öğretim açısından faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Yaygın Din Eğitimi, Ahi Tekkeleri, Fütüvvet Teşkilatı, Fütüvvetname

Non-formal Religious Education in Futuvvetname and Ahilik Organization: The Example of Razavi Futuvvetname

Abstract

Ahi has been interpreted as an ideal human type in history. The Arabs called the ideal human type "feta", the Iranians called it "civan-martyr" and the Turks called it "akı". It is rumored that the word "akı" turned into the word "ahi" after the Turks converted to Islam. The ahi organization, which takes its name from the word "ahi" meaning generosity and brotherhood, became institutionalized in the 13th century; it gained the great support of the people in Anatolia and aimed to raise ideal people by meeting their material and spiritual needs. These organizations organized religious and moral education as well as vocational education within the hierarchical order of squire, apprentice,

journeyman, master. Immediately after the emergence of the ahi organization, it was observed that ahi fütüvvetnames were written. Fütüvvetnameler, the internal regulations of ahi lodges formed as a result of the fütüvvet organization emerging in the Islamic geography mixed with Turkish customs and traditions, were used as the handbook of the ahis. Futüvvet, which means youth, valor, heroism, heroism, maturity, truthfulness, generosity in terms of word meaning; It means obeying the commands of Allah, avoiding evil, doing worship well, and embracing good morals secretly and openly. In the Holy Qur'an, the Prophet Abraham who rebelled against Nimrod, the Ashâb-ı Kefh who rejected idolatry and declared their faith in God, the companion of Prophet Moses, and Prophet Yusuf who preserved his chastity are mentioned as "feta". Prophet Abraham, Prophet Moses and his companion, Prophet Yusuf and Ashab-ı Kefh, whose heroism is emphasized in the Qur'an and who are mentioned as examples of faith, worship and morality, are shown as role models for the people of "Futuvvet". The verses in the Holy Qur'an, in which the word "feta" is mentioned, on the axis of abstaining from haram and being content with halal, formed the basis of the understanding of futüvvet. In this study, the importance of fütüvvetnames in terms of non-formal religious education in the ahilism organizations is emphasized. The content of the futüvvetnames includes the parables of the prophet, the lives of the Companions, the stories of the saints, the life stories of scholars and historical figures, the basic principles of Islamic morality, and the traditional practices of the ahi organization. Ahi organizations provided important services in social, political, religious and moral fields. The vocational and religious education given within the hierarchy of squire, apprentice, journeyman, and master in Ahi organizations continued in the workplaces during the day and in Ahi lodges and dervish lodges at night. It is known that the Ahi organization was effective in vocational and religious education and left its mark on a long period. The Ahi organization did not only prepare people for the hereafter by teaching them their religious and moral duties, but also undertook the teaching of a profession that would provide them with sustenance and sustenance in the world. It linked the world and the hereafter by establishing a perfect balance between the affairs of the world and the hereafter. The training of the Ahi was not only aimed at making him a master of his job, but also a good human being. The ahi organization, which has completed its mission in history as an important institution in terms of non-formal religious education, contains good examples for vocational and religious education, which is of great importance today. The subject of the research is the importance of fütüvvetnames, which are used as an internal regulation and handbook in ahi lodges, in terms of religious education. For centuries, ahi lodges have carried out vocational and religious education together. The problem of the research is whether the fütüvvetname and ahi lodges can have an impact on today's education system and how to interpret this cultural heritage. The study was conducted in order to determine the findings of religious education, principles and principles of education in futüvvetnames and to investigate the possibility of using these principles and principles in today's education system. Since there are many futüvvetname in our history of culture and civilization, our study is limited by evaluating it in the context of Razavi's futüvvetname. Our research is a qualitative study and document analysis method was used by conducting a literature review. There are many universal principles in the religious and moral education that the Ahis have successfully implemented in history along with vocational education. Adapting this understanding to today's conditions and reflecting it to education policies will be beneficial in terms of education and training.

Keywords: Religious Education, Non-Formal Religious Education, Ahi Lodges, Futuvvet Organization, Futuvvetname

Giriş

Selçuklu Devleti zamanında kurulan ve Osmanlı döneminde gelişen ahilik, Anadolu'nun Türkleşmesine ve İslam'ın yayılmasına büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca 13. ve 16. yüzyıllara, kültür ve medeniyet tarihimiz açısından bakıldığında Ahilik Teşkilatının önemli bir yerinin olduğu görülmektedir. Fütüvvet-Ahi Teşkilatı olarak da bilinen ahi teşkilatları, toplumda sosyo-ekonomik işlevinin yanısıra din eğitimi açısından da önemli bir misyona sahip olmuştur.

İnsanların kurmuş oldukları medeniyet ve oluşturdukları kültürler kimi zaman çatışmalara kimi zaman da yeni sentezlere vesile olmuştur. İslamiyet öncesi Arap, İran, Irak, Horasan topraklarında kavram olarak bilinen fütüvvet, İslamiyet'le birlikte gelişerek kurumsallaşmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Türk örf ve gelenekleriyle yoğrularak fütüvvet-ahi teşkilatı olarak evrilmiştir. Fütüvvet-Ahi teşkilatı, insanlar arasında sevgi, saygı ve yardımlaşmayı tesis ederek devlete yönelen düşman saldırılarında devletin

yanında yer alarak; sanatın, edebiyatın, musikinin gelişmesine önemli katkılar sunmuş, milli ve manevi coşku ve heyecanı ayakta tutmuştur.¹

“f-t-v” kökünden türeyen “Fütüvvet”, kelime olarak gençlik, yiğitlik, kahramanlık, olgunluk, doğruluk, cömertlik gibi anlamları bulunmaktadır.² Terim olarak da Allah'ın emirlerine uyma, kötülüklerden kaçınma, ibadetleri güzel yapma, gizli ve açık olarak güzel ahlaka sarılma anlamına gelmektedir.³ Fütüvvet kavramı ahlak kitaplarında, ahlaki erdemlerin tamamına sahip olma olarak tarif edilmektedir. Bütün ahlaki erdemlere sahip kişilere “fütüvvet ehli” denilmektedir.⁴

Fütüvvet, sosyokültürel bir anlayış olarak ortaya çıkmış ve zamanla kurumsallaşmıştır. Fütüvvet anlayışı; Abbasiler döneminde siyasilerin katılımıyla kurumsallaşarak teşkilata dönüşmüştür. Selçukluların son dönemlerinde Anadolu topraklarına ulaşan fütüvvet teşkilatı, Selçuklu ve Osmanlı'da etkin bir teşkilat olan “ahilik” kurumuyla beraber anılmış ve anlamlı bir birliktelik oluşturmuştur. Selçuklu ve Osmanlı döneminde ahi teşkilatına mensup kişilere “ahi” adı verilmiş, “ahi” kavramı ile “fütüvvet ehli” eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

Tarih boyunca, insanların ideal bir insan tipini tanımlama çabası gözlemlenmiştir. Bu ideal insan tipine farklı kültürlerde farklı isimler verilmiştir. Arap toplumunda bu tip kişiye “feta” denirken, İranlılar tarafından “civan-mert” ve Türkler tarafından “akı” adıyla anılmıştır. Türklerin İslamiyet'i benimsemeleriyle birlikte, “akı” kelimesinin “ahi” kelimesine dönüştüğü rivayet edilmektedir.⁵ Ahilik kavramının kökeniyle ilgili olarak, iki farklı rivayet bulunmaktadır. Birincisi, ahilik kavramının Türkçe kökenli olduğunu öne süren görüştür. Bu görüşe göre, “akı” kelimesi Türkçe bir terim olup, eli açık, cömert kişiyi ifade etmektedir. Türkçede yaygın olarak kullanılan “k” harfinin zamanla “h” harfine dönüştüğü ve böylece “akı” kelimesinin “ahi” şeklini aldığı ileri sürülmüştür. Bu görüş, “Atabetü'l-Hakâyık” ve “Divan-ı Lügati't-Türk” gibi kaynaklarda da yer almaktadır.⁶ İbn Batuta seyahatnamesinde, “ahi” kelimesinin Arapça kökenli olduğunu ve “kardeşim” anlamına geldiğini savunmaktadır. Bu açıklama, ahilik kavramının kökeninin Arapça olduğunu savunan bir yaklaşımı desteklemektedir.⁷ İbn Batuta'nın Seyahatnamesi gibi önemli bir kaynağın bu görüşü kabul etmesi, ahilik kavramının Arapça kökenli olduğu tezini güçlendirmektedir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi ahilik kavramının Türkçe kökenli olduğunu savunan diğer görüşler de bulunmaktadır.

Terim ve örgütsel olarak “ahilik”; 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılın sonlarına kadar devam eden esnaf ve sanatkârlar teşkilatı anlamına gelmektedir. Bu teşkilatın esnafa eleman yetiştirmeyi, teşkilatın işleyiş ve düzenini sağlamayı kendine vazife edindiği bilinmektedir.⁸ Ahilik teşkilatı, tekke ve zaviyeleri olan, başında şeyhi ve kendine bağlı müritleri bulunan ve tarikat disipliniyle çalışan bir yapıdır. Teşkilat bir yönüyle esnaf örgütü olarak, diğer yönüyle insanların dinî hayatını yöneten bir tarikat olarak görüldüğü gibi din eğitimi veren yaygın eğitim kurumu olarak da görülmektedir. Selçuklu ve Osmanlı'da görülen Ahilik Teşkilatının İslâm devletlerinde görülen fütüvvet anlayışıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. İslam coğrafyalarında teşkilatlanan fütüvvet anlayışı Anadolu'da ahilik olarak bilinmektedir.⁹

1071 Malazgirt Zaferiyle Anadolu'ya gelen göçebe Selçuklu Türkleri köy, kasaba ve şehirlere gelerek yerleşik hayata geçmiştir. Geçimlerini hayvancılık, tarım ve sanat ile sağlamışlardır. Yerleşik hayata geçen Türkler, bölgede yaşayan tüccar ve sanatkârlarla rekabet edebilmenin örgütlü bir yapı ve

¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Haline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*/32 (Aralık 2012), 268.

² Mevlüt Sarı, *el-Mevarid littülab* (İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 2011), “el-Mevarid”, 570.

³ Ebu Abdî'r-Rahman Muhammed ibn el-Hüseyn es-Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 24.

⁴ M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik* (Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2006), 60.

⁵ Yakup Karasoy, “Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Aralık 2003), 13.

⁶ M. Fatih Köksal, *Ahi Evran ve Ahilik* (Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2006), 49; Kasgarlı Mahmud, *Divan-ü Lügat-it-Türk Dizini*, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu, 1986), 15.

⁷ İsmet Parmaksızoğlu, *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler* (Ankara: M.E.B Yayınları, 1971), 7.

⁸ Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990), 22.

⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları 2004), 220; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993), 29.

dayanışmayla mümkün olacağını görmüşlerdir. Bu durum ticaretle uğraşan esnaf ve sanatkârlar arasında örgütlü dayanışmayı zorunlu kılmış ve ahiliğin temelleri atılmıştır.¹⁰ Anadolu Selçuklularda, ahiliğin oluşumunda Moğol istilası sonucu Anadolu'ya gelen "süfi" kitlesinin önemli katkıları olmuştur. Anadolu'yu yurt edinen sûfiler, tasavvufi fikirlerin Anadolu'ya yerleşmesine ve tarikat hüviyetine bürünerek yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır.¹¹ Tarihte "süfi" ve "ehl-i fütüvvet" için yazılan fütüvvetnameler gibi ahilik teşkilatının kuruluşuyla eş zamanlı ahi fütüvvetnameleri yazılmıştır.¹² XIII. yüzyıldan sonra yazılan "ahi fütüvvetname"leri; dini, siyasi, iktisadi ve sosyal içerikli bir kurum olan ahiliğin yönetmeliği ve içtüzüğü gibi kullanılmıştır.¹³

Tarihte, sûfiler ve ehl-i fütüvvet için yazılan fütüvvetnamelerin yanı sıra ahi fütüvvetnameleri de ahilik teşkilatının kuruluşuyla eş zamanlı olarak kaleme alınmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren yazılan ahi fütüvvetnameler, dini, siyasi, iktisadi ve sosyal içerikli bir kurum olan ahiliğin yönetmelik ve içtüzüğü gibi işlev görmüştür. Bu belgeler, ahilik kurumunun hem dini eğitim hem de toplumsal düzen ve dayanışma konularında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Ahilik, bu fütüvvetnameler aracılığıyla hem bireylerin manevi gelişimini desteklemiş hem de toplumsal düzenin korunmasına yönelik yönergeler sunmuştur.

Ahi tekkelerinde el kitabı olarak kullanılan fütüvvetnamelerin yaygın din eğitimi açısından önemi, araştırmanın konusu olarak belirlenmiştir. Tarihte ahi tekkeleri, fütüvvetnameler rehberliğinde meslek ve din eğitimini birlikte yürütmüştür. Fütüvvetname ve ahi tekkelerinin günümüz eğitim sisteminde etkisinin olup olmadığı, günümüzde bu kültürel mirasın nasıl yorumlanacağı araştırmanın problemidir. İnceleme ahi tekkelerinin iç yönetmeliği gibi kullanılan fütüvvetnamelerde bulunan din eğitimi bulgularını, eğitim ilke ve prensiplerini tespit ederek bu ilke ve prensiplerin günümüz eğitim sisteminde kullanabilme imkanını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Tarih boyunca müellifi bilinen ve bilinmeyen çok sayıda fütüvvetname yazılması sebebiyle çalışma Razavi fütüvvetnamesi bağlamında değerlendirilerek sınırlandırılmıştır. Araştırma nitel bir çalışma olup, literatür taraması yapılarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır.

1. Fütüvvet Anlayışı ve Fütüvvet'in Tarihi Seyri

Kur'an-ı Kerim'de Nemrut'a başkaldıran Hz. İbrahim'den, putperestliği reddederek Allah'a iman ettiğini açıklayan Ashâb-ı Kehf'ten, Hz. Musa'nın yol arkadaşından, iffetini muhafaza eden Hz. Yusuf'tan "feta" olarak bahsedilmiştir. Kur'an'da kahramanlıkları ön plana çıkarılarak, iman, ibadet ve ahlak timsali olarak bahsedilen Hz. İbrahim, Hz. Musa ve arkadaşı, Hz. Yusuf ve Ashab-ı Kehf, "Fütüvvet" ehli için rol model olarak gösterilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de "feta" kelimesinin geçtiği haramlardan uzak durma ve helallerle yetinme eksenindeki ayetler, İslam dünyasında fütüvvet anlayışının temelini oluşturmuştur.¹⁴

Fütüvvet; dostluğa önem vermek, düşman kazanmamaya özen göstermek, dostlarının kusurlarını araştırmamak ve kusurlarına bakmamaktır. Bununla birlikte sözünde durmak, gurur ve kibirden uzak durarak olduğu gibi görünmek, elde edilemeyene üzülmeyip mevcut duruma şükretmek, fakir fukarayı gözetip insanların inancına bakmadan ikram ve ihsanda bulunmak olarak anlaşılmıştır.¹⁵ Arap dilinde fütüvvet ehline "fetâ, fityân" ve gittikleri yola "el-fütüvve" denilmiştir. Fars dilinde ise fütüvvet ehline "fütüvvet-dâr, civân-merd, fetâ" denilmiş ve gittikleri yola da "fütüvvet" adı verilmiştir.¹⁶

Sûfiler fütüvveti, Hz. Peygamber'i örnek alarak nefisle mücadele etmek, kendinden ziyade başkalarını düşünmek, kendisi için sevip istediği şeyleri diğer insanlar için de sevip istemek, insanların kusurlarını araştırmamak ve görülen ayıpları ve kusurları gizlemek, ihtiyaç sahibine yüz çevirmemek,

¹⁰ Sebahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977) 69; Çağatay, *Ahilik Nedir*, 48

¹¹ Veysi Erken, *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik* (Samsun: Bilge Ofset Matbaacılık, 2008), 43-45.

¹² Ahmet Yaşar Ocak, "Fütüvvetname" *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/264-265.

¹³ Adil Şen, *Kitab-ı Sakka Sakalar El Kitabı* (İstanbul: Araştırma Yayınları, 2014), 7, 8-23; el-Enbiyâ 21/60.

¹⁴ Nisâ 4/25; Yûsuf 12/30, 36, 62; el-Kehf 18/60, 62; el-Kehf 18/10, 13.

¹⁵ Emine Yeniterzi, "Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvet-nâmeler", *Konya Postası* 3/3 (18 Ekim 2001), 321

¹⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011), 17.

kanaatkâr olmak ve halini zengine arz etmemek, kazanınca sevinmemek ve kaybedince üzülmemek, mürüvvet ve ihsan sahibi olmak diye tanımlamışlardır.¹⁷

Konuyla alakalı önemli kaynaklardan biri olan Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) kaleme aldığı Risale adlı eserinde fütüvvet; kulun sürekli olarak Allah rızası için diğer insanların işiyle ilgilenmesi olarak tarif edilmiştir.¹⁸ Kuşeyrî'nin risalesinde fütüvvet anlayışının "isar" ve "kardeşlik" boyutu vurgulanmıştır. İsar sahibi olmak, Allah'ın bütün insanlara karşılık beklemeden verdiği gibi karşılık beklemeden vermek; kendini insanlığın dünya ve ahiret saadetine adayan Hz. Peygamber gibi kendini adamak; inançları için malından mülkünden vaz geçen muhacir ve onlarla malını mülkünü paylaşan ensar gibi olmaktır.¹⁹

Büyük mutasavvif Sülemi (ö. 412/1021), fütüvvetin tarihçesini Hz. Âdem'e kadar götürmüştür. Fütüvvet sahibi ilk kişinin Hz. Âdem olduğunu ifade ederek bu kişiler arasında Kur'an'da adı geçen yirmi beş Peygamber'in adlarını saymıştır. Sülemi sonraki dönemlerde Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin fütüvvet emini olarak görevlendirildiğini belirtmiştir.²⁰

Fütüvvet geleneğinde Hz. Ali'nin ahlakı önemli bir yer tuttuğu için fütüvvetnamelerde Alevilik ve Bektâşilik geleneği ile ilgili birçok konu yer almıştır. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e vâris olduğu ve dolayısıyla fütüvvet anlayışını en iyi onun temsil ettiği vurgulanmıştır. Hz. Ali "fetâ" kimliğinin idolu ve sembolü haline getirilmiş ve bütün fütüvvetnâmelerde Alevi - Bektaşî geleneğinde, Hz. Ali özel bir yere konulmuştur. Bunun sebebi Hz. Peygamber'in Uhut savaşında Hz. Ali'ye Zülfikar adı verilen kılıcı vermesi olarak gösterilmiştir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in; "*Lâ fetâ illâ Ali, lâ seyfe illâ zülfekar (Ali'den başka yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur)*" dediği rivayet edilmiştir.²¹

İlk başlarda toplumsal yaşam için ideal bir iyilik hareketi olarak başlayan Fütüvvet, Abbasilerle birlikte manevi bir derinlik de kazanarak tasavvufi bir yapıya bürünmüştür. Tasavvuf tarihi incelendiğinde tasavvuf ve fütüvvetin ortaya çıkış gerekçesinin aynı olduğu, aynı kökten beslendiği ve fütüvvet ehli kişilerin aynı zamanda tasavvuf ehli kişiler olduğu da görülmüştür.²²

Fütüvvet geleneğinin, Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'la (1180-1225) yeni bir döneme girdiği görülmüştür. Siyasi iktidar ve toplum düzeni için kontrolsüz güç olarak görülen fütüvvet geleneğine çeki düzen vermek niyetiyle Ebu Hafs Ömer es-Sühreverdi'ye (ö. 632/1234) teşkilatının tabi olacağı fütüvvetname yazdırılmıştır. Abbasi Halifesi, komşu Müslüman devletlerin yöneticilerine de fütüvvet teşkilatına girmeleri yönünde ferman yayınlamıştır.²³ Halifenin çağrısı üzerine Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad da bu teşkilata girmiştir.²⁴

1204 yılında Anadolu Selçuklu Devletinin başına yeniden geçen I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Abbasi Halifesine elçi olarak gönderdiği Şeyh Mecdüddin İshak, Anadolu'ya dönüşte beraberinde Muhyiddin İbnü'l Arabî ve Evhâduddin-i Kirmânî gibi tasavvuf büyüklerini getirmiştir. Bu kafiide, Kirmani'ye daha sonra damat olan ve Anadolu'da ahiliğin kurucusu da olan Ahi Evran da yer almıştır.²⁵ Ahi Evran, Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması açısından önemli bir kişidir. Tasavvuf anlayışıyla esnaflık teşkilatını birleştirerek ahilik teşkilatını kurmuştur. Kurulan bu teşkilat asırlar boyu din, ahlak ve meslek eğitimi konusunda önemli bir misyon yüklenmiştir.

¹⁷ Cemal Anadol, *Türk- İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 5.

¹⁸ Abdülkerim b. Havazin Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi (Süfîlerin İnanç ve Ahlakları)* (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004), 440.

¹⁹ Ali Akpınar, "Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, ed. M. Fatih Köksal (Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2005), 45.

²⁰ Sülemi, *Tasavvufta Fütüvvet*, 22-23.

²¹ Mustafa Öz, "Zülfikar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/553.

²² Mehmet Demirci, "Ahilikte Tasavvufî Boyut: Fütüvvet", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1992), 84.

²³ Neşet Çağatay, "Fütüvvet- Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (1952), 76.

²⁴ İsmet Kayaoğlu, "Halife En-Nasır'ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (1982), 222.

²⁵ Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rûm* (İstanbul: Nüve Kültür Merkezi, 2008), 31.

2. Yetişkinlerin Din Eğitiminde Fütüvvetnameler ve Ahilik Teşkilatı

13. yüzyılda Anadolu'da kurumsallaşan ahi Teşkilatı, halkın büyük bir çoğunluğunu kucaklayarak etkisi altına almıştır. Ahi teşkilatının kurulmasına müteakip ahi fütüvvetnameleri yazılmış; usta, çırak, yamak ve kalfa hiyerarşik düzeni içerisinde meslek ve ahlak eğitimi verilmiştir.²⁶

Tarih boyunca yazılan fütüvvetnameler arasında; es-Sülemî'nin Kitâbü'l-Fütüvvesi, es-Sühreverdî'nin Risâletü'l-Fütüvvesi, en-Nakkâş el-Harputî'nin Tuhfat-al-Vasâyâsı, Necm-i Zerkûb'un Necm-i Zer-kûb Fütüvvetnamesi ve Nâsırî'nin fütüvvetnameleri yer almaktadır. Arapça ve Farsça olarak yazılan bu fütüvvetnamelerin dışında Türkçe fütüvvetnameler de mevcuttur. el-Burgâzî, Eşref b. Ahmed, er-Razavî, Hoca Can Bursevî ve yazarı bilinmeyen birçok fütüvvetname Türkçe fütüvvetnameler arasında önemli bir yer teşkil etmektedir. Fütüvvetnameler muhteva, dil ve üslup açısından birbirlerinden farklı olarak dönemin geleneğine uygun bir şekilde önce Arapça ve Farsça, sonra da Türkçe olarak kaleme alınmıştır.

Din eğitimi, bireyin dinle ilgili tavır ve davranışlarını ilgilendiren bilgi ve becerilerin öğrenimini kapsayan bir kavramdır. Örgün din eğitiminin verildiği kurumların yanında halkı dini konularda aydınlatan; toplumu oluşturan, bireylere milli manevi ortak değerleri öğreten, her türlü ortam ve mekânda gerçekleşen etkinliklerin tamamı, yaygın din eğitimi olarak isimlendirilmektedir. Yaygın din eğitimi kurumları, eğitim düzeyleri aynı ya da farklı her yaştan ve cinsten insana din eğitimi verilen mekânlardır. Yetişkinler yarım bıraktıkları ya da alamadıkları eğitimlerini genelde yaygın eğitim yoluyla almaktadır.²⁷ Eğitim, hayat boyu devam edecek şekilde insanın ruhi ve bedeni eğilimlerini geliştirmeye çalışmaktadır.

Tarih boyunca insanların eğitiminde önemli bir yeri olan yaygın din eğitimi modeli, örgün eğitim kadar önemli olmuştur. Hatta yaygın eğitimin tarihinin örgün eğitimden daha eski olduğu söylenebilir. Çocuk ana dilini, giyim-kuşam becerisini, yeme-içme alışkanlığını ve yaşadığı toplumun kültürünü yaygın eğitim yoluyla sosyal çevresinden görenek ve onları taklit ederek öğrenmiştir.²⁸

Ahi Teşkilatının tasavvufi yönlerinin olması dolayısıyla tasavvufun hedefi olan "kâmil insan" yetiştirme anlayışı "ahi" teşkilatlarında "ideal insan" yetiştirme olarak isimlendirilmiştir. Ahilik teşkilatına göre ideal insan meslek sahibi ve ahlaklı bireylerdir. Ahiler, mensuplarına dini ve ahlaki bilincinin gelişmesini sağlayacak şartları oluşturup karşılığında çıkabilecek problemleri çözebilmelerinde yardımcı olacak yolları göstererek ideal insan yetiştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu eğitim günümüzde beceri temelli yaygın eğitim faaliyetlerine benzemektedir.

Ahi liderlerinin öncülüğünde kurulan tekke ve zaviyelerde verilen din ve ahlâk eğitiminde İslam'ın temel ilke ve esasları öğretilmiştir. Ahi tekke ve zâviyelerinde akşamları yapılan din ve ahlak eğitimiyle alakalı sohbetlerde Kur'ân ve hadisin önemli bir yerinin olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte evliya menkıbeleri, âlim ve tarihi şahsiyetlerin hayat hikâyeleri anlatılmıştır. Filozofların söz ve davranışları nakledilmiş, şarkılar ve ilahiler söylenmiştir. Dini kaynaklardan ilham alınarak Türk örf ve adetleriyle yorumlanarak oluşan gelenekler ve uygulamalarda ahiler'e öğretilmiştir. Bu toplantılar bir anlamda tecrübe paylaşımları içinde ortam hazırlamıştır. Bu tür etkinlikler ertesi gün işe gidecek ahiye maddi ve manevi motivasyon aracı olmuştur.

Ahilik teşkilatına giren kişi yamaklık, çıraklık, kalfalık basamaklarında belli süreler eğitilerek süreç içerisinde ustalık basamağına yükselmiştir. Çırak olarak ahi teşkilatına giren kişiden teşkilatın kontrolünde fütüvvet ilkelerine uygun hareket etmesi beklenmektedir. Aksi durumlarda örgütten uzaklaştırmaya kadar uzanan müeyyidelerin de var olduğu bilinmektedir. Ahi teşkilatında, gündüzleri iş yerlerinde mesleki eğitim, akşamları da zaviyelerde din ve ahlak eğitimi verilmiştir. Ahi Teşkilatının temel amacı bireyin süreç içerisinde iyi bir usta olmasından önce iyi bir insan olmasıdır. Mesleğin etik ilkelerinin

²⁶ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 7.

²⁷ Abdullah Nişancı, *Millî Eğitim Sistemi İçerisinde Yaygın Din Eğitimi* (Ankara: MEB Yayınları, 1981), 128-129.

²⁸ Beyza Bilgin - Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri* (İstanbul: Akid Yayıncılık, 1991), 29.

öğrenilmesi, mesleği öğrenmek kadar önemli görülmüştür.²⁹ İnsan bir bütün olarak değerlendirilerek maddi ve manevi yönü birlikte tahkim edilmiştir.

Teşkilata girmek isteyen talibin başvurusu sonrası ahlak ve terbiyesi üzerinde bir ön araştırma yapılmaktadır. Ahilik teşkilatına üyelik için başvuran talipte bazı özellikler aranmış ve teşkilata katılması uygun bulunan kişilere üyeliğe kabul töreni düzenlenerek bazı ritüeller icra edilmiştir. Şerbet içilmesi, şed kuşanması, şalvar giyinmesi ve peştamal bağlanması bu ritüellerden bazılarıdır.³⁰ Ahilik teşkilatına kabul edilen genç meslek hayatına yamak olarak başlamaktadır. Yamaklar yerleştirildiği iş yerlerinde mesleki eğitim, zaviyelerde de dinî, ahlaki ve sosyo-kültürel eğitim görmektedirler. Yamaklık aşamasında önce teşkilatın adap ve erkânı öğretilmektedir. Yamaklık ücretsiz olarak iki yıl devam etmekte olup süre bitiminden sonra özel bir törenle çıraklığa yükseltilmektedir. Çıraklık süresi genel olarak 1001 günlük bir süreyi kapsamakla birlikte her meslek için farklı süreler uygulanmaktadır. Bu süreler işin zorluk dercesine göre değişmektedir. Kuyumculuk mesleğinde olduğu gibi büyük bir maharet ve beceri gerektiren işlerde sürenin 20 yıla kadar uzayabileceği bilinmektedir. Çıraklık sonrası bütün meslekler için 3 yıllık bir kalfalık süresi başlamaktadır. Kalfalar, yaptıkları işin yanında kılıç kuşanmak, atıcılık ve binicilik gibi sportif ve askeri bir eğitime tabi tutulmuşlardır. Kalfalık aşamasını başarıyla bitiren kişiye bir törenle ustalık ünvanı verilmektedir. Bu törende kalfa mesleğiyle alakalı yaptığı bir eserini, ahi şeyhinin başkanlığında oluşan mesleğin ustalarının yer aldığı meclise sunmaktadır. Yapılan eseri ustaların incelemesi sonucu onaylarıyla ustalığa terfi olmaktadır.³¹

Ahiliğin eğitim sisteminde akıl çok önemli bir konuma yerleştirilmiştir. Ahlak eğitiminin temelinde de akıl ve bilginin olması savunulmuştur. Erdemin, faziletin, iyi ve kötünün akılla bilineceği; bilginin akılla elde edileceği ve aklında bilgiyle olgunlaşacağı düşüncesi ahi kültüründe yer almıştır.³² Ahiliğin eğitim müfredatında teşkilatın ahlak nizamnamesi fütüvvetnameler, Türk destanları, Kutadgu Bilig, Kur'an-ı Kerim, Hadis, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Felsefe ve Tıp konularında eserlerin bulunduğu ve ahi zaviyelerinde okutulduğu bilinmektedir.³³ Fütüvvetnamelerin kılavuzluğunda ahilik teşkilatı tarafından verilen eğitimin belli hedeflerinin olduğu görülmektedir. İnsanın kendini tanıması, kişiliğinin geliştirilmesi, fitratının korunması, yeteneklerinin ortaya çıkartılması, ahlaki değerlerin öğretilmesi gibi eğitimler verilmiştir. Ahilerin ahlak öğretisinin arka planında bir ahiret inancının olduğu görülmektedir. Bu inanç sayesinde kişinin oto kontrol sağladığı kanaati savunulmuştur. Dünya ve ahirete bir bütün olarak bakan ahiler; sanki hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaları için çalışmayı, yarın ölecekmiş gibi de ahiretleri için çalışmayı kendilerine ilke olarak kabul etmişlerdir. Dünyada huzur ve saadet içerisinde yaşamak için bilgiye sanata, ahlaka, yardımlaşma ve dayanışmanın önemine vurgu yapılırken; ahiret içinde iman ve salih amel öncelenmiştir. Dünya ve ahiret bir bütün olarak düşünülmüştür. Teşkilat eğitimi çalışma, bilim ve ahlaktan oluşan üç sacayağı üzerine oturtulmuştur. Ahilik eğitim sisteminde asıl önemli olan şeyin öğrenilen bilgi ve değerlerin davranışlara dönüştürülmesidir. Davranışlara dönüşmeyen teorik bilgiler, ahilikte önemli olarak görülmemiştir. Fütüvvetnâme sahibi Kâşânî, "*İşle doğrulanmayan sözler beyhudedir*" diyerek; söylemin kıymetli olabilmesi için eylem şartını koşmuştur.³⁴

Abdülbaki Gölpınarlı fütüvvetnamelerde ön plana çıkarılan ve ahilerin eğitimlerinde üzerinde durduğu ve müntesiplerine kazandırmaya çalıştığı bazı dini ahlaki değerlere eserlerinde yer vermektedir. Bu ilkeler arasında iffet, şecaat, emniyet, hikmet ve adalet değerleri yer almıştır. Adalet'in bütün ilkelerin üstünde olduğu ifade edilerek, herkese hakkını vermek, herkesten de hakkını almak olarak tarif

²⁹ Muhammed Turhan, "Toplam Kalite Yönetiminin Temel ilkeleri Bağlamında Ahilik Teşkilatı", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, ed. M. Fatih Köksal (Kırşehir: Gazi Üniveristesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2005), 1/915.

³⁰ Ramazan Karaman, "Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2004), 98.

³¹ Yusuf Ekinci, *Ahilik ve Meslek Eğitimi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1989), 37-39.

³² Ayten Altıntaş - Hanzade Doğan, "Osmanlı Esnaf Tabibinin Ahlak Eğitimi ve Değerleri (Fütüvvetnameler Göre)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 146 (2003), 73.

³³ Yusuf Ekinci, *Ahilik* (Ankara: Özgün Matbacılık, 2008), 1.

³⁴ M.Akif Kılavuz, "Ahilik Kurumunda Din ve Ahlak Eğitimi Anlayışı", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu* (Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi, 2005), 2/615-628.

edilmiştir.³⁵ İffet İlkesi kişinin akla ve dine uyararak heva ve hevesine uymaması olarak tarif edilmiştir.³⁶Şecaat, fütüvvetnâmelerde korkaklık ve kızgınlık arasındaki orta yol olarak tarif edilmektedir. Şecaat ilkesiyle ilintili iki değer tevazu ve emniyet olduğu ifade edilmiştir. Tevazu, şecaatın ilk basamağı kabul edilmiştir. Tevazuyla ulaşmanın yolunun haset, kin, nefret, kibir ve hiddet gibi kötü huylardan uzaklaşmakla mümkün olacağı ifade edilmiştir.³⁷Emniyet, emaneti ehline vermek, emanet edilen şeylerin korunması, halkın sırlarının başkalarına anlatılmaması olarak tarif edilmiştir.³⁸Hikmet, fütüvvetnâmelerde sıkça geçen ilkelerden birisidir. Hikmet sözümüzde işimizde dosdoğru olmak ve bu hali meleke haline getirmek olarak tarif edilmiştir. Hikmetin ilkesinin ilişkili olduğu iki değer doğruluk ve hidayet olarak anlatılmıştır. Ahilik doğruluğu, hikmetin ilk basamağı ve dayanağı kabul etmiştir.³⁹

Fütüvvetnamelerde yol atası ve yol kardeşliği uygulamasından da bahsedilmektedir.⁴⁰ Fütüvvet giren kişinin eğitimi için kendisine fütüvvet usul ve erkânını öğretmek üzere ustadan başka iki kişi daha atanmış; yol atası ve yol kardeşi adı verilen bu kişilerin eğitim açısından önemli bir fonksiyonu olmuştur. Her geçen gün önemi daha iyi anlaşılan bireysel rehberlik ve yaşam koçu uygulamasına benzeyen bu uygulama fütüvvet teşkilatlarında gerçekleştirilen yetişkin eğitiminde önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Ahi teşkilatına giren çırak, bir ustaya bağlanarak kendisine yol atası ve yol kardeşi olarak iki kalfanın atanmasıyla üç sanatkâr kişinin daimî gözetimi altında bir eğitime tabi tutulmuştur.⁴¹ Yol atası ve yol kardeşliği atamasıyla yetişkin eğitiminde bir denetim sistemi de oluşturulmuştur. Hayat boyu verilen bu eğitimden bir ücret talep edilmemiştir. Bu mesleki eğitim uygulamasının günümüzde örgün eğitimde bile modellenebilecek faydalı bir sistem olduğu anlaşılmaktadır.

Tarihte ahiliğin din eğitimi açısından önemli işlevlerinden birisi, meslek ahlakını öğreten bir kurum olmasıdır. Ahi teşkilatı iş ve ahlaki birlikte tasarlamayı görevleri arasında saymıştır. Mensuplarından meslek ahlakına uymasını talep etmiştir. Aksi tutum sergileyenleri de meslekten menetmiştir. İnsanların iyi bir ahlak eğitimi almadan hayata atılmaları onların ahlaki açıdan tutarlı ve ilkeli olmalarını zorlaştırmaktadır. Kriminolojik bulgular suç işlenmesinde sosyo-ekonomik ve kültürel unsurların etkili olduğunu göstermektedir. İnsanları ahlaki ilkesizliklere itebilecek faktörlerden bir tanesinin yoksulluk olduğu ifade edilmiştir.⁴²Ahiler insanların maddi sorununu çözerek onları iş sahibi yapmış ve işlerini güzel bir şekilde yapabilmeleri için mesleki ve ahlaki beceriler kazandırmıştır.

3. Razavî'nin Fütüvvetnâmesi ve Eğitsel Özellikleri

Seyyid Muhammed b. Seyyid Alâeddin el-Hüseyinî er-Razavî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunamamıştır. 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında yaşadığı, Bursa'da kadılık yaptığı, Şâfi mezhebine mensup olduğu ve 1524 yılında Fütüvvetname'yi kaleme aldığı ifade edilmiştir.⁴³ Araştırmacılar Razavî Fütüvvetnâmesi'nin tam adının "Fütüvvet-Nâme-i Kebir" ya da "Miftâhü'd-dekâyık fi beyânî'l-fütüvveti ve'l-hakâyık" olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca eserin ondört nüshasının olduğu da tespit edilmiştir.⁴⁴ Razavî'nin Fütüvvetnamesi, "Fütüvvet-Nâme-i Kebir" ismiyle Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı tarafından tıpkı basım olarak Osmanlı Türkçesi ve günümüz Türkçesiyle birlikte 2014 yılında basılmıştır.⁴⁵

³⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, "İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1950), 300.

³⁶ Gölpınarlı, "İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", 270.

³⁷ Gölpınarlı, "İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", 242.

³⁸ Gölpınarlı, "İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", 277.

³⁹ Gölpınarlı, "İslâm ve Türk illerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", 262.

⁴⁰ Seyyid Muhammed bin Seyyid Alâeddin el-Hüseyinî er-Razavî, *Razavî Fütüvvetnamesi* (Hacıbektaş: Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, 49/560, 1524), 3a-3b, 66a; Saffet Sarıkaya, *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifler* (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993), 47.

⁴¹ Yusuf Ekinci, *Ahilik* (Ankara: Sistem Ofset Baskı, 1991), 105.

⁴² İrfan Başkurt, "Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Arayışlar ve Bakış Açılırları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 78.

⁴³ Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998), 53.

⁴⁴ Raşan Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-namesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 50-51.

⁴⁵ Seyyid Muhammed bin Alâeddin el-Hüseyinî er-Razavî, *Fütüvvet-Name-i Kebir*, ed. Alemdar Yalçın- Gıyasettin Aytaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014),19.

Rahşan Gürel, Razavî'nin Fütüvvetnâmesi başlıklı doktora tezinde beş farklı Razavi fütüvvetnamesi nüshasından yararlanmıştı. Bunların üç tanesi Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesinde, bir tanesi Millet Yazma Eser Kütüphanesinde, bir tanesi Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Razavî'nin fütüvvetnamesi, diğer fütüvvetnâmelerle kıyaslandığında daha kapsamlı ve içerik açısından daha zengindir. Eserin şimdiye kadar 14 nüshası tespit edilmiş olup günümüzde görülebilir 9 nüshası bulunmaktadır. Nüsha karşılaştırmaları yapıldığında nüshalar arasında farklılıklar olduğu hatta her birinin farklı bir telif eser gibi düzenlendiği görülmektedir. Rahşan Güler "Razavî'nin Fütüvvet-namesi" isimli çalışmasında Razavî Fütüvvetnamesinin birçok fütüvvetname üzerinde etkili olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶

Araştırmamıza kaynaklık eden fütüvvetname, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğüne bağlı Hacıbektaş Halk Kütüphanesinde 49/560 numarasıyla kayıtlı Osmanlı Türkçesiyle yazılmış el yazma nüshadır. Hacıbektaş Halk Kütüphanesinde yer alan ve 49/560 numarasıyla kayıtlı Razavi, fütüvvetnamesinde Razavi, fütüvvetin anlamını, fütüvvet ehlinin kimler olduğunu ve onların sıfatlarının neler olduğunu açıklamıştır. Fütüvvetin adap ve erkanlarından ve onların batınî manalarını da değinmiştir. Razavi, fütüvvetnamesinde diğer fütüvvetnâmelerde olduğu gibi yeme içme adabından bahsetmiştir. Ayrıca fütüvvetnamede giyinme adabına da geniş yer vererek nelerin giyileceği, giyilmesi yasak olan elbiselerin neler olduğu; meslek erbaplarının kıyafetlerinin renk ve tarzlarını da belirtmiştir. Fütüvvetnamede meslek edinmede eğitimin önemine dikkat çeken Razavi, fütüvvet ehlinin yetişmesi ve meslek edinmesinin öneminden bahsetmiş ve usta çırak ilişkisine vurgu yapmıştır. Eğitimin nasıl olması gerektiği konusuna da değinen Razavi, eğitim metodolojisi hakkında da bilgi vermiştir. Eğitim ve öğretimin süreci olarak anlaşılan bazı uygulamalar erkan olarak ifade edildiği anlaşılmaktadır. Fütüvvet eğitimine başlayacak talibin fütüvvete kabulü için yapılan tören, mahfil kurulması, yol atası, yol kardeşi tayini, meydan etme erkanı, tekbirler, sofrta kurma erkanı, helva yapma ve lokma sunma erkanı, nasip gönderme erkanı fütüvvetnamede geniş bir şekilde işlenmiştir. Ayrıca eserde çeşitli faaliyetlerde yapılan dualar, gülbanklar ve tercümanlara da yer verilmiştir. Peygamber, sahabe, İslam büyüklerinden kıssalar, İmanın ve İslamın esasları da Razavi'nin fütüvvetnamesinde anlatılmıştır.

Ahiler eğitimin odağına bireyleri koyarak onları "insan-ı kâmil" yapmayı hedeflemiştir. Bu amaca ulaşmak için de eğitime önem vermişlerdir. Ahiler, dünyevi ve uhrevi hayata bir bütün olarak baktıkları için eğitimi, insanları dünya ve ahirete hazırlayan bir süreç olarak görmüşlerdir. Ahi tekkelerinde hayat boyu öğrenme devam ederek beşikten mezara kadar sürdürülmüştür.

Ahi tekkelerinde herhangi bir yaş ayrımı yapılmadan eğitime katılımın olması, yapılan eğitimin yaygın eğitim modeli olduğunu göstermektedir. Razavi'nin fütüvvetnamesinde, ahi teşkilatına giren kişinin(talibin) gündüzleri işyerlerinde meslek eğitimi aldığı, akşamları da zaviyelerde din ve ahlak eğitimi aldığı, belirtilmektedir. Bununla birlikte mürid, şeyh ve ahilerin kontrolünde sosyal hayatın içinde de eğitime tabi tutulmaktadır. Teşkilat içi ilişkiler Razavi'nin fütüvvetnamesinde açık bir şekilde yer almaktadır. Buna göre; talibin şeyhine samimi olarak bağlanması gerekmektedir. Müridin şeyhine hizmet etmesi, şeyhi karşısında edep ve vakarını koruması, şeyhin yanında gülmemesi ve tükürmemesi, şeyhine karşı saygı ve sevgide kusur etmemesi, şeyhi kızdığı zaman ona karşı gelmemesi, ondan korkması ve kızdığında tarikatı terk etmemesi, müridin bütün ahi ve şeyhleri sevmesi, bununla birlikte müridin kendi şeyhini daha çok sevmesi istenmektedir.⁴⁷

Ahi tekkelerinde verilen eğitimin amacı terbiyeli, ahlaklı ve vasıflı elemanlar yetiştirmektir. Talip yapacağı işlerin detay ve inceliklerini iş yerlerinde, yamak, çırak, kalfa ve usta hiyerarşik düzen içerisinde öğrenmektedir. Razavi'nin fütüvvetnamesinde bireyin eğitilmesi ve meslek sahibi olması gerektiği ifade edilerek "Eğitimle taşın lal, bir ağaç yaprağının atlas olabileceği"nin imkanından bahsedilmiştir. Eserde ahînin terbiyesinin nasıl olacağı anlatılırken gerekirse dövülebileceğinden ve tecrübe kazandırma

⁴⁶ Gürel, *Razavî'nin Fütüvvet-namesi*, 40-54.

⁴⁷ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 51b-53a

yollarından bahsedilmiştir. Eğitimli ile eğitimsizin bir olmayacağı da belirtilmektedir. Eğitimin şartlarından birinin talebenin mutlaka babasının dışında bir üstada tabi olmasından bahsedilmiştir. Ahî şeyhinin de talebesinin eğitimiyle meşgul olması gerektiği ifade edilmektedir.⁴⁸

4. Razavi'nin Fütüvvetnâmesinde Yaygın Din Eğitimi Bulguları

Razavi Fütüvvetnamesi'nde, İslam dininin inanç ibadet ve ahlak konularıyla alakalı bilgilere yer verilmiştir. Fütüvvet ehlinin vasıfları, şartları, erkânı, bazı ritüeller de eserde yer almıştır. Ancak konular belli bir sistem içerisinde olmayıp, yeri geldikçe işlenmiştir. Konular anlatılırken bir düzen olmadığı konuların çok hızlı değiştiği görülmüştür. Konular daha çok sorulan sorulara cevap olarak anlatılmış eserde yer alan bazı bilgiler ve ritüellerin muteber "fıkıh" kaynaklarında yer almadığı görülmüştür.

Razavi Fütüvvetnamesinin, Alevî ve Bektâşî tarikatları ritüellerinde, erkân ve törenlerinde yoğun bir şekilde istifade edilmesinden dolayı Razavi'nin gizli Şîî olduğu iddia edilmiştir.⁴⁹ Bu iddia bazı araştırmacılar tarafından kabul edilmeyerek Osmanlı Devletinde kadılık yapmış bir kişinin Şii olamayacağı ve hiçbir eserinde böyle bir bilginin yer almadığı ifade edilmiştir.⁵⁰ Fütüvvetnamelerde, fütüvete giriş için Müslüman olma şartının arandığı vurgulanarak iman ve İslam kavramlarının tanımları yapılmıştır. Müslüman ve iman sahibi bir kişinin Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanması ve bunları kalp ile tasdik edip dil ile ikrar etmesinin gerekli olduğu ifade edilmiştir.

Razavi'nin Fütüvvetnamesi'nde imanın şartları olarak bilinen Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine kaza ve kadere inanmak olarak bilinen altı esasına eserin çeşitli bölümlerinde yer verildiği görülmüştür. Razavi, Allah'ın varlığı ve birliğini, Hz. Muhammed'in onun elçisi olduğunu; Allah'ın el-celil, el-cebbar, el-hakk, el-emin, el-settar sıfatlarını eserinin farklı yerlerinde çeşitli vesilelerle vurgulamıştır.⁵¹ Razavi eserinde, dört büyük melek olan; Cebrail, Mikail, Azrail, İsrail'den ve Allah'ın emirlerine kayıtsız şartsız itaat eden ve sürekli ibadet halinde olan meleklerden, Hz. Peygamber'e yardıma gelen meleklerden bahsetmiştir.⁵² Razavi fütüvvetnamesinde, kitaplara imanla alakalı konulara da değinmiştir. Hz. Âdem'e on suhuf, Hz. Şit'e elli suhuf, Hz. İdris'e otuz suhuf, Hz. İbrahim'e on suhuf verildiği; Hz. Peygamber'e Kurân-ı Kerim'in vahyedildiği, Hz. Davud'a Zebur'un, Hz. Musa'ya Tevrat'ın ve Hz. İsa'ya İncil'in indirildiğini ifade etmiştir.⁵³ Fütüvvetname'de Hz. Peygamber'in Miraç olayına geniş bir şekilde değinilmiştir. Miraç'ta Hz. Peygamber'in bütün peygamberlere, imam olarak iki rekât namaz kıldırıldığı anlatılmış, Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere üstünlüğü vurgulanmıştır.⁵⁴ Miraç'ta Hz. Peygamber kendisine sunulan içecekler arasından sütü tercih etmiştir ve bunun üzerine Cebrail'in: "Eğer balı seçseydin ümmetin dünyayı severler ahireti unuturlardı" dediği rivayeti de anlatılmıştır.⁵⁵ Fütüvvetname'de yer alan bu olayla peygamberlik ve ahiret kavramına vurgu yapılmış ve dünya ve ahiret kavramı beraber zikredilmiştir.⁵⁶ Razavi Fütüvvetnamesi'nde Hz. İbrahim'in, oğlu İsmail'i kurban etmek istediği zaman Hz. İsmail'in kaza ve kadere rıza göstererek teslimiyet gösterdiği anlatılmış ve kaza ve kadere sabırla teslimiyetin Allah'ın rızasını celbettiği ifade edilmiştir.⁵⁷

Din eğitiminin temelini oluşturan iman esaslarına Razavi Fütüvvetnamesinde ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir. Bu inanç esasları ilmihal kitaplarında ve muteber hadis kitaplarında yer alan "Cibril

⁴⁸ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 53b-56a.

⁴⁹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989), 41.

⁵⁰ Gürel, *Razavi'nin Fütüvvet-nâmesi*, 51.

⁵¹ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 15b, 76a, 105a, 119b-120a, 41b-42a; Serdar Aktaş, *Razavi Fütüvvetnamesi* (Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 25-29

⁵² Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 3a-3b,9a, 22b, 92a-95a.

⁵³ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 120a-121a

⁵⁴ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 4a-6a

⁵⁵ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 6b-7a.

⁵⁶ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 20b-21a.

⁵⁷ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 105b.

Hadisi” ile paralellik göstermektedir.⁵⁸ Ahi-fütüvvet ehlinin din eğitiminde referans aldığı Razavi Fütüvvetnamesinde yer alan inanç esaslarının, bugün okullarımızın 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıflarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatında yer verilen inanç esasları olduğu görülmektedir.⁵⁹

Fütüvvetname’de itikatla alakalı hususlar yer aldığı gibi ibadetle alakalı konular da yer almıştır. Eserde İslam’ın beş şartından bahsedilerek bu beş şart; kelimeyi şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, hacca gitmek olarak sayılmıştır.⁶⁰ Namazın önemine vurgu yapılarak ehl-i fütüvvetin namaza önem verdiği ve namazın kazaya bırakılmaması gerektiği anlatılmıştır. Namaz ibadetinin Allah’ın verdiği nimetlere bir şükran ifadesi olduğu, toplum içerisinde namaz kılıp, yalnızken namazı terk etmenin münafıklık alameti olduğu belirtilmiştir.⁶¹ Fütüvvetname’de “İmanın yemişi nedir?” sorusu üzerine, imanın yemişinin “Oruç” olduğu ifade edilmiştir.⁶² Hz. Adem ve Havva’nın Hac’da buluştukları, Arafat’ta ise tövbelerinin kabul olduğu, beraber hac yaptıkları, Allah’ın Hz. Adem’e Kâbe’yi tavaf etmesini emrettiği, Kâbe’nin üstünde meleklerin ibadet ve tavaf ettiği gibi hususlara da eserde yer verilmiştir.⁶³ Fütüvvetnamede fütüvvet ehlinden yapılması istenen ibadetler ve İslam’ın bir Müslümandan yapmasını beklediği temel ibadetlerden de bahsedilmiştir.⁶⁴

Cibril Hadis’inde “İslam nedir?” sorusu üzerine Hz. Peygamber cevaben fütüvvetnamede yer alan ve fütüvvet ehlinden yapılması istenen ibadetlerin isimlerini zikretmiştir. Fütüvvetnamesinde namaz, oruç, hac, zekât ibadetinden önemle bahsedilmesi, dinin adı geçen ibadetlere yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir. Razavi’nin eserinde zikredilen ibadetlerin, Müslümanlarda bir davranış haline getirilmesi beklenmiş ve din eğitiminin temel konuları arasında yer aldığı görülmüştür. Bu ibadetlerle alakalı bilgiler okullarımızın 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıflarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatında yer almaktadır.⁶⁵

Razavi, itikad, ibadet konularının dışında Ahi’nin şeyhine karşı saygıda kusur etmemesi gerektiğini de eserin birçok yerinde işlemiştir. Eserde bir Müslümanda bulunması gereken temel ahlak kurallarından bahsedilmiştir.⁶⁶ Bu temel ahlak ilkeleri arasında; Dostluk, doğruluk, adalet, yardımlaşma, kardeşlik, vefa, iyilik etmek, cömert olmak, mürüvvet sahibi olmak, ilim talep etmek, günahlardan uzak durmak, gurur ve kibirden uzak olmak, büyüklere karşı saygılı, küçüklere merhametli davranmak, kin tutmamak, haset etmemek, yalan söylememek, sözünde durmak, insanların ayıbını yüzüne vurmamak, makam sevdalısı olmamak gibi birçok vasfı saymak mümkündür.⁶⁷ İslam dininin ahlak sisteminde fazilet olarak görülen değerlerin tamamı fütüvvetnamelerde yer almıştır. Din eğitiminin temel kaynakları arasında bulunan Kur’an ve hadislerde Müslümanların kardeş olduğu bildirilmiş; iki günü birbirine eşit olan ziyandadır anlayışıyla çalışmak ve sürekli ilerlemek hedef olarak gösterilmiş; diğer insanları düşünmenin ve Allah’ın verdiği nimetlerin ihtiyaç sahibi Müslümanlarla paylaşılması istenmiş; doğru, dürüst, güvenilir mürüvvet sahibi bir kişiliğe sahip olunması vurgulanmıştır.⁶⁸ Fütüvvetname’de yer alıp fütüvvet ehlinin ahlakı olarak sunulan değerlerin tamamının din eğitiminin, insanlarda davranış haline getirmeyi hedeflediği değerler olduğu anlaşılmaktadır. Razavi’nin Fütüvvetnamesi’nde yer alan ahlak ilkeleri, 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıflarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatında yer almaktadır.⁶⁹

Fütüvvetnamede inanç, ibadet, ahlak konularının dışında gelenek haline gelmiş uygulamalar ve ritüeller de yer almıştır. Yeme içme adabı, giyim kuşam adabı, yol atası ve yol kardeşliği ataması, çeşitli

⁵⁸ Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. çev.M. Sofuoğlu (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2004), “İman”, 1.

⁵⁹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8.Sınıf) Öğretim Programı* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2018), 12-15.

⁶⁰ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 48a; Aktaş, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 29-32.

⁶¹ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 4b, 47b-48a.

⁶² Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 48a

⁶³ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 92a-92b.

⁶⁴ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 48a

⁶⁵ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi*, 12-15.

⁶⁶ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 52a; Serdar Aktaş, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 33-39.

⁶⁷ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 40a-51a.

⁶⁸ Sezai Küçük, “Abdullah Ensari El-Herevi’nin Tasavvufi Fütüvvet Risalesi: Kitâbu’l-Fütüvvet”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2000), 137-166.

⁶⁹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8.Sınıf) Öğretim Programı*, 12-15.

törenlerde getirilen tekbirler, ritüellerde yapılan dualar gibi uygulamaların belli bir erkan ve usulle yapıldığı görülmüştür. Din eğitimi açısından da önemli olan yeme içme adabı konusuyla alakalı olarak eserde dört farz, dört sünnet ve dört adaptan bahsedilmiştir. Helalinden yemek, temizlik, kendi önünden yemek ve şükretmek kavramlarını yeme-içmenin farzı; yemekten önce elleri yıkamak, besmele çekmek, yemeğin kenarından yemek, yemeğin sonunda elhamdülillah demeyi de sünnet olarak nitelendirmiştir. Eserde, yemek arasında su içmemeyi, sümkürmemeyi, ayakta yememeyi ve yemek yerken birisi için ayağa kalkmamayı yemeğin adapları arasında saymıştır.⁷⁰ Eserde giyim kuşamla alakalı konular da yer almaktadır. Raşid halifelerin giymiş olduğu elbiseler referans alınarak fütüvvet ehlinin giyeceği elbiselerin renkleri belirlenmiştir. Şeyhler Hz. Ebu Bekir'in giydiği elbise renginin gül rengi olmasından dolayı gül renginde, müderris ve kadılar Hz. Ömer gibi yeşil renkte, ilim erbabı, hafızlar ve hatipler ise Hz. Osman gibi beyaz renkte, yiğitlerin, ahilerin ve şeyhlerinin Hz. Ali gibi siyah renkte elbise giymeleri telkin edilmiştir. Ahi ve şeyhlerin; kıvı, sarı, alaca renginde elbise giymeleri yasaklanmıştır. İpek ve kısa elbise giymek, altın yüzük takmak nehyedilerek temizliğe riayet edilmesine büyük önem verilmiştir.⁷¹ Razavi'nin Fütüvvetnamesi'nde yer alan yol atası ve yol kardeşliği ataması, sofrası ve giyim kuşam adabı gibi uygulamalar, dini referanslardan hareket edilerek tespit edilmiştir. Birçok hadiste yemeklerin helal olmasına riayet etmek, yemek öncesinde besmele çekmek, yemek bitirilince Allah'a hamd etmek, temizliğe dikkat etmek ve eserde sayılan diğer adab-ı muşeret kuralları yer almaktadır.⁷² Bunlar dışında erkeklerin ipek elbise giymemeleri, altın yüzük takmamaları hususu hadislerle de vurgulanmıştır.⁷³

Fütüvvetnamelerde ahi ahlakı olarak bahsedilen değerlerin hadislerle bağlantılı olduğu, genelinin din eğitimi ilgilendirdiği ve adabı muşeret kuralları arasında yer aldığı görülmektedir. Yol atası ve yol kardeşliği uygulaması, dinin kardeşlik ve yardımlaşma ilkelerinden hareketle dini referanslı örfi tarafı olan bir kültür olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüzde yapılan araştırmalarda renklerin insan psikolojisi üzerinde etkili olduğu gerçeği tespiti yapılmıştır. Hz. Peygamber'in günlük yaşamında da renklerle alakalı bazı tutum ve davranışları sonraki dönemlerde farklı yorumlamalara gerekçe olmuştur. Hz. Peygamber'in sancaklarda beyaz, sarı ve başka renkleri kullandığı rivayetleriyle beraber, ağırlıklı olarak sancağının siyah olduğu rivayet edilmiştir. Mekke'nin fethinde siyah sancakla ve siyah başlık takarak Mekke'ye girmiştir. Hz. Peygamber'in beyaz elbise giyilmesini tavsiye ettiğine dair rivayetlerle beraber, hadis kaynaklarında Hz. Peygamber'in siyah renk elbise giymekte de bir mahzur görmediği bilgisi yer almıştır. Hz. Peygamber'in kırmızı renkli güvercini seyretmekten hoşlandığı, Hz. Aişe'nin Cebrail'in kırmızı bir sarık bağladığı rivayeti, bazı sahabelerin cesareti simgelemek için başına kırmızı şerit bağladığı rivayetleri de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in yeşil renkte elbise giydiğine dair rivayetlerin var olduğu bilinmektedir.⁷⁴ Kanaatimizce Fütüvvetname'de yer alan kıyafet ve renkleri dini referanslara dayandırılmakla beraber örfi ve kültürel boyutları da bulunmaktadır. Dinin değerlerine aykırı olmayan, insanların hayatını kolaylaştıran sosyal düzeni koruyan örf ve geleneklerin devam ettirilmesi, kuşaktan kuşağa aktarılması, din eğitimiyle ilişkili olarak değerlendirilebilir.

Razavi Fütüvvetnâmesi'nde fütüvvet ehlinin fütüvvet merasimlerinde kullandığı ve geçmiş peygamberlerle ilişkilendirilen beş çeşit tekbirden bahsedilmiştir. Hz. Âdem tövbesinin kabul edilmesiyle sevincinden "Allahu Ekber" diyerek tekbir getirmiştir. Bu tekbir fütüvvet ehlinin "Tekbîr-i Rızâ" olarak isimlendirdiği tekbirin menşei olarak kabul edilmiştir. Hz. Nuh, uzun bir süre boyunca insanları doğru yola çağırmasına rağmen, çok az sayıda kişi iman etmiştir. Hz. Nuh, bu duruma üzülmekle Allah'a yalvarmış ve yardım talep etmiştir. Bunun üzerine Allah tarafından tufanın gerçekleşeceği haberi verilmiştir. Tufan haberini duyan Hz. Nuh, tekbir getirmiştir. Fütüvvet ehli ise bu tekbiri "Tekbîr-i Fenâ" olarak

⁷⁰ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 60a-61a.

⁷¹ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 62a-64a.

⁷² Buhari, "Et'ime", 2.

⁷³ Buhari, "Eşribe", 28; Buhari, "Libas", 12.

⁷⁴ Hüseyin Akyüz, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2014), 376-378.

adlandırmıştır. Hz. İbrahim oğlu İsmail'i kurban etmek isterken bıçak kesmemiş ve Cebrail (a.s.) İsmail'in yerine kurban edilmek üzere cennetten koç getirmiştir. Cebrail (a.s.) koçu getirirken "Allahu Ekber, Allahu Ekber" diyerek tekbir getirmiş; Hz. İbrahim mutluluktan "Lâ ilahe illalâhu vallâhu ekber" diyerek karşılık vermiştir. Hz. İsmail de bu olay üzerine "Allahu Ekber ve lillâhi'l-hamd" diyerek eşlik etmiştir. Bu tekbire fütüvvet ehli "Tekbîr-i Safâ" adını vermiştir. Eserde yer alan rivayete göre Hz. Peygamber Miraç'ta ümmetinin tamamının affedildiği haberi üzerine sevinçten getirmiş olduğu tekbiri ehli fütüvvet "Tekbîr-i Vefâ" olarak isimlendirmiştir.⁷⁵

Fütüvvetnameler'de fütüvvet ehlinin çeşitli törenlerde kullandığı tekbirler dinin temel kaynaklarında yer almıştır. Allah'ın zati, sıfatları ve fiilleri bakımından en üstün olduğu ve onun yüceltilmesi anlamına gelen tekbir, birçok ibadette yer almış, günde beş defa okunan ezanın her birinde altı defa tekrar ettirilmiştir. "*Ey örtünüp bürünen, kalk ve uyar! Sadece rabbinin büyüklüğünü dile getir*"⁷⁶ ayetiyle tekbir getirilmesi emredilmiştir. Fütüvvetname'de "Tekbîr-i Rızâ", Tekbîr-i Fenâ", "Tekbîr-i Safâ", "Tekbîr-i Vefâ" olarak tekbirin isimlendirilmesi, muteber kaynaklarda bulunmamaktadır. Ancak Fütüvvetname'de farklı isimlendirmelerle sunulsa da tekbir, din eğitiminde inanç siteminin temelini oluşturmaktadır.

Razavi'nin eserinde çok sayıda dua da bulunmaktadır. Bu dualar yeme-içme esnasında, giyinme anında, bir sanat icra ederken, bir yere giderken, tıraştan sonra vb. durumlarda okunarak fütüvvet ehlinin manevi bağları güçlendirilmeye çalışılmıştır.⁷⁷ Dua, Allah'ın yüceliği karşısında kulun acizliğini idrak ederek Allah'ın lütfunu ve yardımını dilemesi anlamına gelmektedir. Dua insanların Allah'la kurduğu önemli bağ olması hasebiyle kişiler üzerinde olumlu etkiler oluşturmaktadır. Din eğitiminin temel konuları arasında bireylere doğru bir şekilde dua etmeyi öğretme ve dua etme alışkanlığı kazandırma hedefinin olduğu bilinmektedir. Nitekim Millî Eğitim Bakanlığı'nın 4., 5., 6., 7., ve 8. sınıflarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin müfredatında da dua etme bilinci oluşturma yer almaktadır.⁷⁸

Sonuç

XIII. yüzyılda Anadolu'da kurulan ahilik teşkilatı, kökleri İslamiyet öncesine dayanan ve İslam'la birlikte gerçek anlamını bulan fütüvvet hareketinin geliştirilmiş halidir. Fütüvvet anlayışını anlatan farklı dillerde birçok fütüvvetname kaleme alınmıştır. Razavi Fütüvvetnamesi, "Fütüvvet-Nâme-i Kebir" adıyla Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı tarafından Osmanlı Türkçesi ve günümüz Türkçesiyle 2014 yılında basılmıştır. İncelememize kaynaklık eden nüsha, Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğüne bağlı Hacıbektaş Halk Kütüphanesinde 49/560 nolu kayıtlı Razavi'nin Osmanlı Türkçesiyle yazılmış el yazmasıdır.

Ahi teşkilatlarında iç tüzük ve ahiler için bir el kitabı hükmünde olan fütüvvetnamelerin yaygın din eğitimi açısından önemi, araştırmanın konusunu oluşturmuştur. Tarihte ahi tekkeleri, meslek ve din eğitimini birlikte vermiştir. Ahi tekkelerinde kullanılan fütüvvetnamelerin günümüz eğitim sistemine etkisinin araştırılması, kültürel mirasın bugün nasıl yorumlanacağı incelemenin problemidir. Çalışmamız fütüvvetnamelerdeki din eğitimi bulgularını, eğitim ilke ve prensiplerini tespit etmek ve günümüz eğitim sisteminde kullanabilme imkanını araştırmak amacıyla yapılmıştır. Araştırma tarih boyunca müellifi bilinen ve bilinmeyen çok sayıda fütüvvetname olması dolayısıyla Razavi fütüvvetnamesi bağlamında değerlendirilerek sınırlandırılmıştır. Araştırma nitel bir çalışma olup, doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Fütüvvetnamelerin yetişkinlerin din eğitimi açısından önemli işlevler görmüştür. Ahi teşkilatları, günümüzde misyonunu tamamlamış bir kurum olarak tarihe mal olmuştur. Bununla beraber ahiliğin uyguladığı bazı eğitim ilke ve uygulamalarının, yaygın din eğitimi açısından evrensel nitelikte olduğu anlaşılmıştır.

⁷⁵ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 6b-8a;95b-105b.

⁷⁶ Müddessir 74/1-5.

⁷⁷ Razavi, *Razavi Fütüvvetnamesi*, 75b-95a

⁷⁸ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4-8.Sınıf) Öğretim Programı*, 12-15.

Prensiplerini dinin ana kaynakları olan Kur'an, sünnet ve gelenekten alan; ahiliğin kaide ve kurallarını içeren eserler, fütüvvetname olarak isimlendirilmiştir. Fütüvvetnamelerde Kur'an ve Sünnette "feta" olarak bahsedilen peygamberler, Hz. Ali gibi sahabeler, Ashab-ı Kehf gibi Allah'ın emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlı kişiler model olarak sunulmuştur. Fütüvvetnamelerde rol model olarak sunulan "feta"nın kardeşlik, mürüvvet, sehavet, ve cesaret gibi özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Fütüvvetnameleri yaşam felsefesi haline getiren ahi teşkilatları, mensuplarında ahi kişiliği oluşturma amacı gütmüştür. Ahi kişiliğinde olması arzu edilen birtakım dini ve ahlaki ilkeler fütüvvetnamelerde yer almıştır. Ahilerin bir meslek sahibi olması, başkalarına yük olmaması, mürüvveti olması, doğru ve güvenilir olması, vefalı ve kardeşlerine yol gösterici olması, tevazu sahibi ve gördüğü hataları affedicisi olması, hatada ısrar etmeyip tövbe etme erdemine sahip olması hedeflenmiştir. Ahi kişiliğinde olmaması istenen, yapıldığında meslekten menedilmeye kadar yaptırımı olan bazı hal ve davranışlardan da bahsedilmiştir. Yalan söylemek, gıybet etmek, ticari faaliyetlerinde hile yapmak, hırsızlık ve zina yapmak gibi kötü huylar fütüvvetnamelerde yapılması yasaklanan hususlar olarak sayılmıştır. Ahiliğin temel esas ve ahlaki prensipleri gibi ticari faaliyetlerde uyulması gereken kural ve kaidelere bu kitaplarda yer verilmiştir. Ahi teşkilatına mensup kişilerin fütüvvetnamelerde yazılı dini, ahlaki, ictimai ve iktisadi kurallara uyma mecburiyeti olduğu ifade edilmiştir.

Fütüvvetle kuşanan ahilik teşkilatı, ahlaki yozlaşmaya karşı toplumun can damarı olan ticaret ve esnaflığa yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ticaretle uğraşan esnaf ve sanatkârı yaptığı işle alakalı meslek ve fütüvvet eğitime tabi tutmuştur. Müfredatında mesleki bilgi beceri ve kazanımın yanında İslami ve insani değerlere de yer vermiştir. Fütüvvet eğitimi, yaşa bağlı kalmadan ve yaşam boyu devam etmesi yönüyle günümüzde hayat boyu eğitime benzetilmiştir. Bu anlayışın oluşumunda sosyo-psikojik bir arka planın olduğu söylenebilir. Ahi teşkilatları, çalışmanın yanında ibadet ve güzel ahlaki önemsemıştır. Çalışma, inanç, ibadet ve ahlak bölünmez bir bütün olarak ele alınmıştır. Ahilikteki bu anlayışla teşkilat mensuplarının mesleğini icra ederken meslek ahlakına riayet etmeleri istenmiştir. Günümüzde önemli bir yere sahip olan "meslek etiği" kavramı; kişinin mesleğini icra ederken mesleki becerisinin yanında insani ve ahlaki bir tavır ve davranış olarak anlamlandırılmıştır. Yetişkinlere verilen mesleki bilgi ve beceri eğitimi, usta-çırak ilişkisiyle organize edilmiş, kazanımlar görülerek, yaşanarak, yapılarak elde edilmiştir. Gün içinde iş yerlerinde verilen eğitim, akşamları ahi zaviyelerinde ve ahilerin sosyal yaşamı içerisinde dini, sosyal ve ahlaki eğitim olarak devam edilmiştir.

Tarihte ahilik teşkilatı tarafından bir meslek öğretimiyle birlikte uygulamalı olarak verilen din ve ahlak eğitiminin, günümüzde nasıl verileceğinin araştırılması önem arz etmektedir. Bu geleneğin, amacına uygun kurulacak meslek liseleri eliyle devam ettirilebileceği düşünülmektedir. Ahi geleneğinde yaygın eğitim modeli olarak yapılan meslek ve din eğitimi, günümüz şartlarında örgün bir eğitim kurumunda da organize edilebilir. Ahi geleneğinde yapılan eğitim; mensuba bir meslek öğrettiği için meslek liselerine benzemekte ve diğer taraftan da okuma-yazma, Kur'an-ı Kerim, hadis, tefsir, Arapça, Farsça gibi dersleri öğrettiği için de imam hatip liselerine benzemektedir. Günümüzde imam hatip liseleri ve meslek liseleri müfredatında yer alan dersler, günün şartlarına göre revize edilerek birlikte verilebileceği "Ahi Meslek Liseleri" adıyla yeni bir eğitim kurumu açılabilir.

Fütüvvet eğitiminde bulunan usta çırak ilişkisi, teşkilata giren talibe yol atası, yol kardeşi tayini, yetişkin eğitiminde görülen önemli bir yaygın eğitim uygulaması olarak görülmektedir. Bireysel rehberlik olarak görülen bu uygulama, her geçen gün önemi daha çok anlaşılan rehberlik ve koçluk sisteminin o günkü uygulaması olarak da anlaşılmaktadır. Ücretsiz olarak hayat boyu devam eden bu eğitimde, insanın maddi ve manevi ihtiyaçları bir bütün olarak ele alınmıştır. Ahilikte bulunan usta-çırak uygulaması ile meslek liselerinin stajlarında öğrenciye usta öğretici ve rehber öğretmen atanması, amaç itibarıyla birbirine benzemektedir. Meslek liseleri ve mesleki eğitim merkezlerinde haftanın belirli günlerinde staj uygulamasının ahilik ve fütüvvet kültürüyle ilişkilendirilmesi, öğrencilerin tavır ve davranışlarında ahilik

kültüründe bulunan milli, manevi ve evrensel ahlak ilkelerinin meslek liselerinin müfredatındaki kazanımlar arasına konulması isabetli olacaktır.

Asırlar boyu din ve iş eğitimi bir arada başarılı bir şekilde veren ahi teşkilatları, tarihi misyonunu tamamlamıştır. Ancak asırlar boyu ahiler eliyle verilen din eğitiminin ilke ve prensipleri, günümüzde yapılan yaygın eğitime ilham kaynağı olmuştur. Ahilerin tarihte başarıyla uygulamış oldukları bu yaygın eğitim modelinin, güncellenerek günümüzde yaygın ve örgün eğitime uyarlanması, faydalı olacaktır. Meslek eğitimiyle din eğitimi beraber düşünen fütüvvet anlayışının eğitim politikalarına yansıtılması, eğitim ve öğretime yeni bir ivme kazandırabilir.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "Fütüvvet Ruhunun Dini Temelleri". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Eskişehir, 12-13 Ekim 2004)*. ed. M. Fatih Köksal 1/43-61. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Yayınları, 2005.
- Aktaş, Serdar. *Razavi Fütüvvetnamesi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Akyüz, Hüseyin. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Renklerin Dili. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41/2014, 373-397.
- Altıntaş, Ayten - Doğan, Hanzade. "Osmanlı Esnaf Tabibinin Ahlak Eğitimi ve Değerleri". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 146 (2003), 59-63.
- Anadol, Cemal. *Türk-İslâm Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Başkurt, İrfan. "Din ve Ahlak Eğitiminde Yeni Arayışlar ve Bakış Açılırları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2002), 78.
- Bayram, Mikail. *Fatma Bacı ve Bacıyân-ı Rûm*. İstanbul: Nüve Kültür Merkezi, 2008.
- Bilgin, Beyza - Selçuk, Mualla. *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*. İstanbul: Akid Yayıncılık, 1991.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Çağatay, Neşet. *Ahilik Nedir*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Çağatay, Neşet. "Fütüvvet- Ahî Müessesesinin Menşei Meselesi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (1952), 59-84.
- Demirci, Mehmet. "Ahilikte Tasavvufi Boyut: Fütüvvet". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1992), 83-90.
- Doğan, Recai - Tosun, Cemal. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayınları, 2002.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik*. Ankara: Sistem Ofset Baskı, 1991.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik ve Meslek Eğitimi*. İstanbul: MEB Yayınları, 1989.
- Ekinci, Yusuf. *Ahilik*. Ankara: Özgün Matbaacılık, 2008.
- Erken, Veysi. *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*. Samsun: Bilge Ofset Matbaacılık, 2008.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11 (1950), 1-4.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2011.
- Güllülü, Sebahattin. *Ahi Birlikleri*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1977.
- Gürel, Rahşan. *Razavî'nin Fütüvvet-nâmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992.
- Hacıgökmen, Mehmet Ali. "Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilatı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 32 (Aralık 2012), 263-291.

- Karaman, Ramazan. "Türk Ahi Teşkilatının İşleyişi ve Çorum Tarihinde Ahilik". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2004), 98-109.
- Karasoy, Yakup. "Ahi Kelimesi ve Türk Kültüründe Ahilik". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (Aralık 2003), 1-23.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divan-ü Lügat-it-Türk Dizini*. Çev. Besim Atalay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- Kayaoğlu, İsmet. "Halife En-Nasır'ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/1 (1982), 221-227.
- Kılavuz, M. Akif. "Ahilik Kurumunda Din ve Ahlak Eğitimi Anlayışı". *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri (Eskişehir, 12-13 Ekim 2004)*. ed. M. Fatih Köksal. 2/615-628. Kırşehir: Gazi Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Yayınları, 2005.
- Köksal, M. Fatih. *Ahi Evran ve Ahilik*. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları, 2006.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Havazin. *Kuşeyrî Risalesi (Sûfilerin İnanç ve Ahlâkları)*. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004.
- MEB. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 2018.
- Muhammed b. İsmail el-Buhari. *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. Çev. M. Sofuoğlu. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2004.
- Nişancı, Abdullah. *Millî Eğitim Sistemi İçerisinde Yaygın Din Eğitimi*. Ankara: MEB Yayınları, 1981.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Fütüvvetname". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öz, Mustafa. "Zülfikar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/553-554. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkan, Hakan. *Din Eğitimi Açısından Kurân-ı Kerim'de İtaat Kavramı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Pakalın, M. Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.
- Parmaksızoğlu, İsmet. *İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler*. Ankara: M.E.B Yayınları, 1971.
- Razavî, Seyyid Muhammed bin Alâeddin el-Hüseyin. *Fütüvvet-Name-i Kebir*. ed. Alemdar Yalçın - Gıyasettin Aytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı., 2014.
- Razavî, Seyyid Muhammed bin Alâeddin el-Hüseyin. *Fütüvvet-Name-i Kebir*. ed. Alemdar Yalçın - Gıyasettin Aytaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1.Baskı., 2014.
- Razavî, Seyyid Muhammed bin Seyyid Alâeddin el-Hüseyin. *Razavi Fütüvvetnamesi*. Konya: Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacıbektaş, 49/560.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid littüllab*. İstanbul: İpek Yayın Dağıtım, 5.baskı, 2011.
- Sarıkaya, Saffet. *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dinî İnanç Motifleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.
- Sulemi, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed ibn el-Hüseyin. *Tasavvufta Fütüvvet*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.
- Şen, Adil. *Kitab-ı Sakka Sakalar El Kitabı*. İstanbul: Araştırma Yayınları, 2014.
- Torun, Ali. *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-Nâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem A Yayınları, 2002.
- Yeniterzi, Emine. "Türk Edebiyatında Manzum Fütüvvet-nâmeler". *Konya Postası* 3/3 (18 Ekim 2001), 321-323.